

Ruimte in therapie

MAURIZIO FRISINA

Ruimte
in therapie

Systemische inspiratie
voor hulpverleners
en organisaties

VERTAALD EN BEWERKT
DOOR THOMAS FONDELLI
EN CINTHE LEMMENS

P E L C K M A N S

*Aan al die plaatsen
waar ik nooit meer naar terug kan,
maar die ik nooit echt heb verlaten.*

Inhoud

Voorwoord van Thomas Fondelli en Cinthe Lemmens – 11

Inleiding – 18

HOOFDSTUK 1

Ruimtelijkheid is een taal – 23

We zijn fundamenteel en onlosmakelijk verbonden met ruimtes:
alle relaties zijn gesitueerd – 24

Als ruimtelijkheid een taal is, wat is dan het institutionele
discours? Ruimte, architectuur en politiek – 27

Ruimtelijkheid en symptomen: verslaving als voorbeeld – 32

Marc en de lijn der plaatsen – 36

HOOFDSTUK 2

De toe-eigening van ruimte: stigmergie – 45

De toe-eigening van ruimte: een definitie – 46

Stigmergie, ofwel sporen nalaten in de omgeving – 51

Stigmergie en pathologie: het geheugen van gebaren
en de periferie van het symptoom – 55

Jean en Louise en het verhaal van de duizend verhalen – 57

HOOFDSTUK 3

**Andere manieren van toe-eigening: beweging,
open functionaliteit en transcontextualiteit – 69**

Wandelen en verdwalen: er is geen *keiken* zonder *taiken* – 70

Open functionaliteit en *asobu* – 74

Transcontextualiteit: een proces begeleiden van de ene context naar de andere – 79

Edins oorlogen en zijn brief aan de alcohol – 82

HOOFDSTUK 4

Opnieuw toe-eigening: pytheostatisch evenwicht, biofiële architectuur en zorg – 91

Tussen exploratie en verankering: het pytheostatisch evenwicht – 92

Biofiële architectuur en zorg – 97

Jeanne, de onbeweeglijke droomster, en de kaart der plaatsen – 103

HOOFDSTUK 5

Toe-eigening, telkens weer: een ode aan afstand, leegte en overgang – 113

Horror vacui, *ma* 間 en *kekai* 結界 – 114

Wanneer leegte onmogelijk wordt: verslaving en consumptiemaatschappij – 117

Ma 間 en *kekai* 結界 in de architectuur: de negatieve ruimte als een plek van verbinding – 120

Het belang van overgangen: de sfeercyclus en verslaving – 126

Transities en ruimte: een pleidooi voor tussenruimtes – 132

Leegte, tussenruimte, overgangen: Laure en Thomas en de brief vanuit de tussenruimte – 136

CONCLUSIE

De kortstondige schoonheid van vuurwerk. Manifest voor een ecosystemische visie – 151

Nawoord van Robert van Hennik – 161

Referenties – 167

Voorwoord

Thomas Fondelli en Cinthe Lemmens

Waar een boek een ontmoeting wordt

Sommige boeken vinden ons voordat wij hen vinden. Ze verschijnen onverwacht, en toch openen ze iets in ons: een nieuwe manier van kijken, een verschuiving in onze aandacht, een beweging naar een andere manier van ageren. *L'espace en thérapie* was voor ons zo'n boek. Het kwam op ons pad zonder dat we ernaar zochten. Eerst slechts als een discreet, dun boekje met een felrode cover dat onze nieuwsgierigheid prikkelde; daarna als een stem die stil-aan mee begon te spreken in onze praktijk. Gaandeweg ontdekten we hoe dit boek niet alleen wilde worden gelezen, maar ons ook aanspoorde om het binnen te laten en te laten leven in ons denken en handelen.

Wat ons trof, was niet alleen *wat* Frisina schrijft, maar ook *hoe*: met poëtische precisie, met een aandacht voor ritme en detail die je vertraagt en laat voelen. Hij schrijft over ruimte – dat wat zo vanzelfsprekend is dat we het vaak vergeten – alsof hij een sluier optilt over iets wat er altijd al was. Ruimte verschijnt bij hem niet als achtergrond, maar als een levende, vormende kracht die mee ademt met wie erin beweegt.

En zo begon ons gesprek met dit boek. Eerst aarzelend, bijna intiem. Later met steeds grotere helderheid. Het deed ons beseffen dat ruimte zelf een derde gesprekspartner kan worden: een

stille, maar invloedrijke deelnemer aan elke therapeutische ontmoeting.

Toen we uiteindelijk besloten om het boek te vertalen, ontdekten we dat *L'espace en thérapie* niet alleen onze blik had veranderd, maar ook de manier waarop wij elkaar ontmoetten. Het werd een werkplaats, een tussenruimte – precies zoals Frisina beschrijft – waar denken, voelen en taal elkaar raakten. We lazen, schoven met woorden, proefden zinnen, luisterden naar de resonantie van ruimte in taal. Soms vonden we elkaar in stilte; soms in het zoeken naar dat ene woord dat zowel betekenis als sfeer kon dragen. Zo werd dit boek niet alleen een object om te vertalen, maar een plek van ontmoeting.

Wanneer ruimte een derde gesprekspartner wordt

Wat dit werk zo bijzonder maakt, is dat het een vergeten dimensie opnieuw zichtbaar maakt. In een tijd waarin therapie zich vaak richt op innerlijke beleving, individuele verhalen en mentale processen, nodigt Maurizio Frisina ons uit opnieuw te kijken naar datgene wat al die processen omkadert en doordrenkt: de ruimte waarin we leven, bewegen, ontmoeten en veranderen.

Ruimte is geen decor. Geen passief toneel waarop onze verhalen zich afspelen. Ruimte is een actieve partner: ze beïnvloedt, nodigt uit, begrenst, omarmt en vormt. Deze gedachte sluit naadloos aan bij recente filosofische en ecosystemische perspectieven die afstand nemen van het idee van de mens als middelpunt. In plaats daarvan verschijnt de mens als onderdeel van een complex weefsel van relaties – met anderen, met de natuur en met de materiële wereld.

Ruimte is echter niet alleen fysiek of relationeel, ze is ook sociaal en politiek geladen. Hoe we ruimtes inrichten, toewijzen en gebruiken, weerspiegelt machtsverhoudingen, culturele codes en sociale structuren. Ruimte bepaalt wie zich ergens thuis kan voelen en wie niet, wie welkom is en wie buitengesloten blijft. Frisina nodigt ons uit deze dimensie niet te negeren, maar bewust mee te nemen in ons therapeutisch kijken en handelen.

Tussenruimtes van taal, cultuur en samenwerking

Dit boek is een vertaling, en juist daardoor ook het spoor van een werk dat zich in verschillende tussenruimtes heeft ontplooid.

Een eerste tussenruimte ontstond toen we, allebei geraakt door de schoonheid van dit boekje, besloten het samen te vertalen. We bespraken hoe we recht konden doen aan de ziel die Maurizio in zijn werk heeft gelegd. We verdeelden de hoofdstukken, lazen elkaars werk na en zochten – soms worstelend, soms spelend – naar de juiste woorden. In die zoektocht hebben we ook een aantal knopen moeten doorhakken. Zo bouwt men in het Frans zinnen vaak anders op dan in het Nederlands: langer, complexer, doorspekt met bijzinnen. Ook kent de taal uitdrukkingen die we in het Nederlands niet hebben. Bovendien weerspiegelt ze culturele verschillen: zo spreken therapeut en cliënt elkaar meestal met u aan in plaats van met je, en spreekt men eerder over cliënten dan over patiënten. We hebben, met toestemming van Maurizio, gekozen voor een vertaling die in de eerste plaats vlot leesbaar moet zijn voor een Nederlandstalig publiek. Dat betekende dat we sommige zinnen hebben ingekort of anders opgebouwd om

het ritme te behouden. We hebben niet altijd letterlijk vertaald, maar soms gekozen voor woorden en formuleringen die natuurlijker klinken in het Nederlands. Ook in terminologie maakten we bewuste keuzes: zo spreken we, afhankelijk van de context, soms van ‘patiënt’ (in een ziekenhuiscontext) en soms van ‘cliënt’ (in een meer algemene begeleidingssetting). Tegelijk hebben we geprobeerd de poëtische kwaliteit van Maurizio’s taal zo goed mogelijk te bewaren: de gevoeligheid, het ritme en de verbeeldingskracht die zijn schrijfstijl zo kenmerken.

Zo ontstond ook een tweede tussenruimte gevoed door onze wens om een brug te slaan tussen het systemisch denken in de Franstalige en Nederlandstalige wereld. We reizen moeiteloos naar Frankrijk om landschappen en gastronomie te bewonderen, maar veel minder naar de gedachten, concepten en geschriften van onze Franstalige collega’s. Terwijl ook daar een levendige systemische gemeenschap bestaat, die spreekt en schrijft over ecologische en relationele manieren van kijken. Deze vertaling werd daardoor niet alleen een praktische onderneming, maar ook een uitnodiging om de oversteek te maken: om nieuwsgierig te worden naar elkaars taal, beelden en perspectieven, vanuit de overtuiging dat in een dergelijke tussenruimte waarin we elkaar ontmoeten in onze gelijkenissen en verschillen vaak nieuwe inzichten en mogelijkheden ontstaan.

Als ruimtes beginnen te spreken

Wat dit werk zo sterk maakt, is dat het nooit abstract wordt. Elk hoofdstuk brengt praktijkvoorbeelden die tonen hoe ruimte, gedrag en betekenisverlening elkaar beïnvloeden. Kleine verschuivingen in hoe we ruimte bewonen, kunnen grote bewegingen in therapeutische processen op gang brengen.

Voor ons werd dat voelbaar in onze eigen praktijk. Zo was er de casus van een Iraans koppel dat sprak over hun gebrek aan motivatie om hun appartement schoon en gezellig te houden. Wat eerst klonk als een verhaal over huishoudelijke taken, bleek bij nader kijken een verhaal over eenzaamheid: een leeg appartement, ver van familie en vrienden. De ruimte vertelde hun verhaal, misschien wel sterker dan zichzelf.

Het boek veranderde ook onze eigen verhouding tot ruimte. Begrippen zoals biofiele architectuur – architectuur die de verbinding met de natuur ondersteunt – kregen een persoonlijke betekenis. We herkenden hoe we zelf ruimtes creëren voor geborgenheid, ademruimte, verbinding. En we begonnen anders te kijken naar onze therapieruimtes, naar wachtruimtes en vooral naar tussenruimtes: zowel letterlijk (gangen, deuren, overgangsplekken) als figuurlijk (stiltes, momenten waarop een gesprek kantelt).

Die gevoeligheid sijpelde zelfs door in hoe we reizen, congressen bijwonen, aanwezig zijn in de wereld. En misschien is dat precies wat een goed boek doet: het verandert je manier van kijken. Niet door luid te roepen, maar door zacht en vasthoudend iets te verschuiven in je waarneming.

Tot slot

Het is zeldzaam een boek te vinden dat tegelijk filosofisch helder, systemisch doordacht, sociaal en politiek bewust én klinisch toepasbaar is. *L'espace en thérapie* is zo'n boek.

Wij zijn dankbaar dat we het mochten lezen, vertalen en ermee in gesprek gaan.

We hopen dat het voor wie het leest evenveel zal betekenen als voor ons.

Wie wij zijn

Thomas werkt met jongeren, jongvolwassenen en hun netwerk in zijn eigen praktijk, en is als trainer verbonden aan de Interactie-Academie in Antwerpen. Vlak voordat de coronapandemie iedereen tussen vier muren opsloot, ontmoette hij een filosofe die hem liet kennismaken met de 4E-cognitie. Volgens deze visie ontvouwt de menselijke geest zich in de interactie tussen brein, lichaam en context. Die ontmoeting bracht hem op nieuwe ideeën over psychiatrie, over metaforen in begeleiding, en over het therapeutisch potentieel van beweging in en door ruimte. In diezelfde periode ontdekte hij het kleine rode boekje in een Franstalige boekhandel in Louvain-la-Neuve.

Cinthe werkt als systeemtherapeut in een groepspraktijk in Leuven, waar relaties en liefde in al hun vormen centraal staan. Daarnaast geeft ze les in de systeemopleiding voor seksuologen (IPRR), waar intimiteit en seksualiteit het gesprek verdiepen. Ze is actief

in diverse systemische samenwerkingsverbanden, bestuurslid van de BVRGS, medeoprichter van het kennisnetwerk Metaloog en sinds zes jaar afgevaardigde in de Europese vereniging voor familietherapie (EFTA). In dat netwerk ontmoette ze Maurizio Frisina. Samen maken ze deel uit van *Systemic Voices for Peace*. Zijn werk raakte haar – en zijn boek *L'espace en thérapie* nog meer. Haar groeiende interesse in Gregory Bateson en hedendaagse ecosysteemische perspectieven maakte de klik compleet: hier vond ze een systeemdenken dat verder reikt dan het intermenselijke, naar het brede web waarin mens, omgeving en materie samen betekenis weven.